

УДК 341. 171: 341.24

DOI 10.37749/2308-9636-2020-8(212)-8

О. В. Базов,

докторант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин КНУ імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ¹

Стаття присвячена аналізу питань міжнародно-правового забезпечення відповідальності за міжнародні злочини у сфері захисту культурних цінностей. Проаналізовано основні міжнародно-правові акти та судову практику в цій сфері. Надано пропозиції щодо вдосконалення міжнародних і внутрішньодержавних правових актів.

Ключові слова: міжнародний кримінальний суд, культурні цінності, культурна спадщина, міжнародні злочини.

Згідно із Загальною декларацією прав людини ідеал вільної людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити, тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними, культурними та політичними правами. Розуміння системного характеру зазначених прав передбачає створення належних умов для їх реалізації як на національному, так і міжнародному рівнях, зокрема й у сфері судового захисту. При цьому в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, який було ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р., визначено, що держави-учасниці цього Пакту зобов'язуються гарантувати, що економічні, соціальні й культурні права, проголошені в ньому, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини (ч. 2 ст. 2 цього Пакту). Оскільки реалізація

економічних, соціальних, політичних і культурних прав носить комплексний, системний характер, особливої ваги останнім часом набувають питання збереження і захисту культурних цінностей, оскільки це стосується не лише держави, на території якої вони знаходяться, а й усіх народів світу. Таким чином, збереження і захист об'єктів культурної спадщини, особливо в умовах збройних конфліктів, є справою не лише окремої держави, а всього міжнародного співтовариства.

Як відомо, питання захисту культурних цінностей постійно знаходяться в полі зору міжнародної спільноти. Зокрема, ці питання знайшли відображення в Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 рр., особливо в Гаазькому положенні 1907 р. (статті 27, 59 безпосередньо стосуються захисту під час війни культурних об'єктів), яке Нюрнберзьким трибуналом було віднесено до міжнародного звичаєвого права. 15 квітня 1935 р. державами — членами Панамериканського союзу було підписано Вашингтонський пакт щодо захисту установ, що слугують цілям на-

¹ На момент виходу журналу деякі нормативні акти могли зазнати змін.

уки і мистецтва, та історичних об'єктів (Пакт Реріха), що набув чинності 26 серпня 1935 р., та учасником якого є, зокрема, США.

Найбільш важливим міжнародно-правовим актом щодо збереження об'єктів культурної спадщини та поводження з ними в умовах збройних конфліктів є Гаазька конвенція від 14 травня 1954 р. про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту та додаткові протоколи до неї 1954 і 1999 рр. відповідно, яка сприймається в якості загальновищого універсального зводу норм у сфері захисту культурних цінностей. Процедурні питання виконання зазначеної Конвенції, зокрема правила формування та ведення Міжнародного реєстру культурних цінностей, що знаходиться під спеціальним захистом, визначено в її Виконавчому регламенті, який є її невід'ємною частиною. Ця Конвенція та перший протокол до неї є частиною національного законодавства України.

Відповідно до положень Конвенції 1954 р. захист культурних цінностей складається з їх охорони та поваги до них. Зокрема, згідно зі ст. 4 Високі Договірні Сторони взяли на себе зобов'язання поважати культурні цінності, розміщені як на їх власній території, так і на території інших держав. Учасники Конвенції зобов'язуються забороняти, попереджувати і, якщо це необхідно, припиняти будь-які акти крадіжок, пограбування або незаконного привласнення культурних цінностей. Зобов'язання з поваги до культурних цінностей полягають: а) у забороні використовувати ці цінності, споруди з їх захисту та безпосередньо прилягаючу місцевість для цілей, що можуть призвести до їх руйнування; б) утриманні від ворожих та репресивних дій проти культурних цінностей. Отже, йдеться про забезпечення міжнародного захисту культурної спадщини всього людства, оскільки шкода, завдана під час збройного конфлікту культурним цінностям кожного народу, розглядається як шкода для культурної спадщини всього людства [Акуленко В. І. Конвенція про захист культурних цінностей у

випадку збройного конфлікту 1954 р.: актуальні питання імплементації і застосування // Наук. часопис Нац. пед. унів. Вип. 9. Київ: Право, 2010. С. 126—138. С. 127]. Із цією метою держави-учасниці «зобов'язуються вживати в рамках свого кримінального законодавства всіх заходів, необхідних для того, щоб були викриті та піддані кримінальним чи дисциплінарним санкціям особи, незалежно від їхнього громадянства, які порушили або наказали порушити цю Конвенцію» (ст. 28 Конвенції) [Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157].

Проте слід звернути увагу на те, що Конвенція містить застереження про військову необхідність (ч. 2 ст. 4), що, на наш погляд, є її суттєвим недоліком. Слід погодитись з К. Дж. С. Форрестом, який справедливо звертає увагу на те, що необхідність в *jus in bello*, розвиваючись із необхідності в *jus ad bellum*, прийняла форму військової необхідності [C. J. S. Forrest. The Doctrine of Military Necessity and the Protection of Cultural Property During Armed Conflicts // 37 Cal. W. Int'L. J. 177. 2007. p. 13]. Військова необхідність не може слугувати виправданням для завдання шкоди культурним об'єктам під час ведення воєнних дій, оскільки обов'язковим є й дотримання принципу пропорційності [J. Gardam. Twin Terms Jus in Bello / Jus ad Bellum // 320 Int' Rev. Red Cross. № 553. 1997]. Проте історії відомі випадки використання об'єктів культури та мистецтва у воєнних цілях, перш за все, це стосується військових фортець. Зокрема, під час Другої світової війни у воєнних цілях використовувалися колишня столиця Тевтонського ордену Мальборк у Німеччині та Абатство Монто-Косіно в Італії. Сьогодні ці об'єкти відновлено і вони знаходяться під захистом ЮНЕСКО. Цікавим є те, що оскільки фортеці були прирівняні до зброї, під час здобуття Князівством Люксембург за Лондонським договором 1867 р. статусу нейтральної держави було зруйновано фортецю цієї держави.

Важливим для більш ефективного захисту, особливо судового, культурних цінностей стало вилучення територіального обмеження застосування Конвенції, що відбулося за пропозицією низки європейських країн, зокрема Швейцарії і Франції. У зв'язку з цим варто згадати рішення Верховного суду справедливості Ізраїлю у справі «Candu v. Minister of Defence», відповідно до якого було заборонено побудову нової споруди на приватній території, що, втім, розміщувала частину древніх басейнів царя Соломона. Також цим рішенням відмінявся дозвіл на це будівництво, попередньо виданий йорданським судом.

Формування відповідних правових позицій у сфері захисту об'єктів культурної спадщини здійснюється в Україні Верховним Судом. Зокрема, заслуговує на увагу рішення колегії суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справі № 826/12524/18, в якому Верховний Суд сформулював правову позицію, відповідно до якої у спорі, що було розглянуто, а саме щодо будівництва житлового будинку на земельній ділянці, яка знаходиться у безпосередній близькості до об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО — ансамблю Києво-Печерської Лаври та в межах центрального історичного ареалу міста Києва без отримання дозволу Міністерства культури України, індивідуальне право (інтерес), яке виражається у гарантованому ч. 1 ст. 42 Конституції України праві на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, протиставляється публічному інтересу, який виявляється у збереженні та охороні історико-культурної спадщини світового значення. Забезпечення справедливого балансу приватного та публічного інтересів у справі полягає в необхідності дотримання суб'єктом господарської діяльності під час виконання земельних та будівельних робіт на земельній ділянці, що знаходиться у безпосередній близькості до охоронної (буферної) зони об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО — ансамблю Києво-Печерської Лаври та в межах центрального історичного ареалу міста

Києва, вимог законодавства про охорону культурної спадщини, визначених, зокрема, Законом України «Про охорону культурної спадщини» [Постанова Верховного Суду від 21 серпня 2019 р. у справі № 826/12524/18 (адміністративне провадження № К/9901/19255/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83799960>].

Слід зазначити, що в першому Протоколі Конвенції 1954 р. знайшли більш детальне відображення питання щодо реституції культурних цінностей, зокрема передбачено норми, що базуються на засадах недоторканності рухомої власності для держави-окупанта на окупованій території й обов'язковості повернення або компенсації у випадку її вивезення, та зазначається, що культурні цінності ніколи не стягуватимуться як військові репарації. На думку окремих дослідників, зазначений Протокол заповнив недоліки Конвенції, в якій принцип реституції культурних цінностей не дістав відповідного закріплення всупереч позиції західних держав, які в умовах «холодної війни», маючи переміщені культурні цінності з Німеччини, відмовилися її підписати [див., наприклад: Богуславський М. М. Международная охрана культурных ценностей. М.: Норма, 1979. С. 114].

Оскільки питання охорони культурних цінностей, зокрема й під час воєнних дій, регулюється також Конвенцією від 16 листопада 1972 р. про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини, учасницею якої є Україна, існує необхідність більш тісної кореляції між діяльністю у сфері охорони та захисту культурних цінностей на основі Конвенцій 1972 і 1954 рр. Зокрема, існує необхідність розробки нових механізмів, за допомогою яких з'явилася б можливість більш ефективно захищати ці цінності під час збройних конфліктів на основі Конвенції 1972 р., а також за допомогою спеціальної поправки до Конвенції 1954 р. надати статус спеціального захисту об'єктам, внесеним до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що був заснований на основі Конвенції 1972 р.

Таким чином буде більш чітко унормовано ведення Міжнародного реєстру культурних цінностей, що знаходяться під спеціальним захистом, відповідно до Конвенції 1954 р. та Списку всесвітньої культурної спадщини, ведення якого здійснюється на основі Конвенції 1972 р.

Слід зазначити, що 6 листопада 2017 р. в Парижі було підписано Договір між ЮНЕСКО та Міжнародним кримінальним судом щодо співробітництва у сфері охорони культурної спадщини. Співробітництво охоплює, перш за все, питання боротьби з нападами на культурні об'єкти під час збройних конфліктів, що розглядаються як серйозні злочини, які не повинні залишатися безкарними. Важливим у зв'язку з цим є перше рішення Міжнародного кримінального суду від 27 вересня 2016 р. у справі «The Prosecutor v. Ahmad Al Fagi Al Mahdi» щодо засудження п. Аль-Махді за вчинення воєнних злочинів проти об'єктів культурної спадщини (історичним пам'ятникам, мавзолеям, мечеті та іншим історичним та релігійним об'єктам) в Тімбукту (Республіка Малі) в червні — липні 2012 р. до 9 років тюремного ув'язнення [«The Prosecutor v. Ahmad Al Fagi Al Mahdi». ICC-01/12-01/15].

В умовах анексії Криму та збройного конфлікту на Сході України, під час яких виникло багато проблем у сфері захисту культурних цінностей, важливе значення для нашої держави мають положення Другого протоколу до Гаазької конвенції 1954 р. про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, який державами було прийнято 26 березня 1999 р., та до якого за поданням Президента України планується приєднатися у 2020 р. (проект закону України щодо ратифікації цього Протоколу вже розглянуто у профільному комітеті Верховної Ради України та рекомендовано його ратифікувати).

Слід звернути увагу на те, що ратифікація Другого протоколу є важливою для України, оскільки зазначений Протокол доповнює зобов'язання держав у сфері захисту культурних цінностей та

запроваджує систему норм матеріального і процесуального характеру щодо припинення правопорушень, зокрема визначає серйозні порушення у сфері збереження культурної спадщини [Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/dokument/MU99311>], які відповідно до п. 4d ст. 85 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 р. віднесені до серйозних порушень міжнародного гуманітарного права та розглядаються як воєнні злочини у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Другий протокол встановлює додаткові обмеження в застосуванні принципу «воєнної необхідності» та запроваджує правовий інститут «посиленого захисту».

Оскільки зазначеним Протоколом розвинуто й регламентовано питання кримінального переслідування за злочини проти культурних цінностей та значно посилюється відповідальність за їх вчинення, на нашу думку, ратифікація цього Протоколу повинна здійснюватися разом із розглядом законопроекту щодо внесення змін до Кримінального кодексу України, спрямованого на підвищення ефективності кримінально-правового захисту культурних цінностей.

Такий підхід сприятиме і виконанню державою Резолюції Ради Безпеки ООН 2347 від 24 березня 2017 р. щодо захисту культурної спадщини, в якій злочини проти культурних цінностей розглядаються як міжнародні воєнні злочини проти миру і безпеки [Резолюція Ради Безпеки ООН 2347 (2017). URL: https://ips.ligazakon.net/dokument/view/17105?ed=2017_03_24].

Вважаємо, що після ратифікації Другого протоколу до Конвенції 1954 р., він повинен набрати чинності для України з урахуванням ст. 44 цього Протоколу, тобто негайно, оскільки приєднання України до цього Протоколу здійснюється після початку окупації частини її суверенної території.

Список використаної літератури

1. Загальна декларація прав людини. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
3. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 р. Сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_157.
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду / Сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
5. Акуленко В. І. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р.: актуальні питання імплементації і застосування // Наук. часопис Нац. пед. унів. Вип. 9. Київ: Право, 2010. С. 126—138. С. 127.
6. Gardham J. Twin Terms Jus in Bello / Jus ad Bellum // 320 Int'Rev. RedCross. № 553. 1997.
7. «Candu v. Minister of Defence».
8. Постанова Верховного Суду від 21 серпня 2019 р. у справі № 826/12524/18 (адміністративне провадження № К/9901/19255/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83799960>.
9. Богуславский М. М. Международная охрана культурных ценностей. М.: Норма, 1979. С. 114.
10. «The Prosecutor v. Ahmad Al Fagi Al Mahdi». ICC-01/12-01/15.
11. Другий протокол до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/dokument/MU99311>.
12. Резолюція Ради Безпеки ООН 2347 (2017). URL: https://ips.ligazakon.net/dokument/view/17105?ed=2017_03_24.

References

1. Universal Declaration of Human Rights. URL: http://law.work.gov.ua/laws/show/995_015.
2. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. URL: http://law.work.gov.ua/laws/show/995_042.
3. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 14 May 1954. Website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_157.
4. Rome Statute of the International Criminal Court / Website of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
5. Akulenko VI Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict of 1954: Current Issues of Implementation and Application / Akulenko VI // Haук. magazine Nat. ped. univ. Issue 9. Kyiv: Pravo, 2010. Pp. 126—138. P. 127.
6. Gardham J. Twin Terms Jus in Bello / Jus ad Bellum // 320 Int'Rev. RedCross. № 553. 1997.
7. «Candu v. Minister of Defense».
8. Judgment of the Supreme Court of 21 August 2019 in case № 826/12524/18 (administrative proceedings № К/9901/19255/19. URL: <http://reyestr.Court.gov.ua/Review/83799960>.
9. Boguslavsky M. M. International protection of cultural values. M.: Norma, 1979. P. 114.
10. «The Prosecutor v. Ahmad Al Fagi Al Mahdi». ICC-01/12-01/15.
11. Second Protocol to the Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 1954. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU99311>.
12. UN Security Council Resolution 2347 (2017). URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/17105?ed=2017_03_24.

Базов А. В. Международно-правовые основы ответственности за международные преступления против культурного наследия в условиях вооруженных конфликтов. Статья посвящена анализу вопросов международно-правового обеспечения ответственности за международные преступления в сфере защиты культурных ценностей. Проанализировано основные международно-правовые акты и судебная практика в указанной сфере. Представлены предложения по совершенствованию международных и внутригосударственных правовых актов.

Ключевые слова: международный уголовный суд, культурные ценности, культурное наследие, международные преступления.

Bazov A. V. International legal foundations of responsibility for international crimes against cultural heritage in conditions of armed conflicts.

The article is devoted to the analysis of issues of international legal provision of responsibility for international crimes in the field of protection of cultural values. The main international legal acts and case law in this area are analyzed. Proposals for improving international and domestic legal acts are provided.

According to the Universal Declaration of Human Rights, the ideal of a free human person free from fear and need can only be realized if conditions are created in which everyone can enjoy their economic, social, cultural and political rights. Understanding the systemic nature of these rights implies the creation of appropriate conditions for their implementation at both national and international levels, including in the field of judicial protection.

As the realization of economic, social, political and cultural rights is complex, systemic, the issues of preservation and protection of cultural values have recently become especially important, as it applies not only to the state in which they are located, but also to all peoples of the world. Thus, the preservation and protection of cultural heritage sites, especially in armed conflicts, is a matter not only of an individual state, but of the entire international community.

As you know, issues of protection of cultural values are constantly in the field of view of the international community.

In particular, these issues were reflected in the Hague Conventions of 1899 and 1907, especially in the Hague Regulations of 1907. The most important international legal act on the preservation and treatment of cultural heritage sites in armed conflict is the Hague Convention of 14 May 1954 on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict and its Additional Protocols of 1954 and 1999, respectively, which is perceived as a universally recognized universal set of norms in the field of protection of cultural values.

Key words: international criminal court, cultural values, cultural heritage, international crimes.